

GYVIEJI ARCHYVAI

Jurgis Dovydas ir paskutinė jotvingė

Minint etnografinių regionų metus puiki proga prisiminti tas asmenybes, kurios lietuvių kultūrą praturtino istoriniais, etnografiniais ar dialektologiniais duomenimis

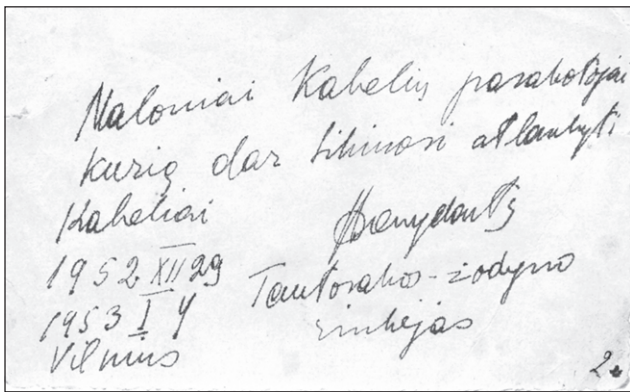

Jurgis Dovydas su pateikėja Michalina Karlonienė Kabeliuose 1952 m.

Viena ryškiausių tokių asmenybių – legendinis XX a. tautosakininkas ir kraštotyrintininkas Jurgis Dovydas, surinkęs apie 140 000 liaudies kūrybos vienetų, sudaręs daugelį plačiai žinomų tautosakos rinkinių. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui perduotas didelis turtas: 1 243 magnetofoninės garso juostos, 45 stambūs tautosakos rinkiniai, 350 sąsiuvinė tekstų, per 1000 fotografijos juostų. Surinktų tautosakos kūrinių kiekiu, Leonardo Saukos teigimu, J. Dovydas ryškus visoje Europoje.

Žinomas tautosakininkas dirbo ir kalbotyros srityje. „Didžiajam lietuvių kalbos žodynui“ užrašė apie 20 000 žodžių, parengė senosios Kabelių ir Ašašnikų tarmės rinkinį „Paskutinė jotvingė“, paskelbė keletą straipsnių.

1952 m. J. Dovydas lankėsi Pietų Lietuvoje, taip pat ir piečiausiam Lietuvos kraštyje – Kabelių parapijoje, kur rinko tautosaką ir tarmių duomenis. Jis vienas pirmųjų yra pastebėjęs minkštųjų priebalsių *t, d* ir *k, g* įvairavimą pietų aukštaičių šnektose, pavyzdžiui, *gaidys > gaigys, dėdė > gegė, bitė > bikė, teta > keta* ir t. t.; prieš panašius balsius *g, k > d, t*, pavyzdžiui, *rugiai > rudiai, kirvis > tirvis*. J. Dovydas buvo įsitikinęs, kad atrado išnykusią jotvingių tarmę, apie kurią daug pasakojo savo bendradarbiui Z. Zinkevičiui ir kitiems kalbininkams, rašė savo laiškuose bičiuliams. Į jotvingių kalbos relikvų išsaugojimą tarmėje kalbininkai žiūrėjo skeptiškai. Dėl šio nepripažinimo J. Dovydas jautė didelę nuoskaudą.

Užrašas ant bendros Jurgio Dovydo ir Michalinos Karlonienės nuotraukos

Dalį surinktos medžiagos tautosakininkas yra pateikęs lenkų kalbininkui J. Otrębskiui, rašiusiam lietuvių kalbos gramatiką. Kokiu būdu J. Dovydas surinkta medžiaga patekdavo lenkų kalbininkui, nėra žinoma. A. Pupkio nuomone, galbūt buvo susisiekama per J. Balčikonį, su kuriuo J. Otrębskis susirašinėjo dar nuo prieškarinio metų.

J. Balčikonis, vasarodamas pas kunigą Nikodemą Pakalką, kalbininko Kazio Pakalkos dėdę, Marcinkonyse, domėjosi džiūkių tautosaka, buitimi ir Marcinkonių šnektą. Apie Kabelių ir Ašašnikų šnektą J. Balčikonis galėjo išgirsti ne tik iš J. Dovydo, bet ir iš savo bičiulio kunigo, kuriam dažnai tekdavo lankyti Kabelių parapijoje. Taigi visiškai įmanoma, kad J. Balčikonis galbūt ne tik tarpininkaudavo, o gal net ir skatino J. Dovydo ir J. Otrębskio bendradarbiavimą.

J. Dovydas, Kabelių apylinkėse rinkdamas tautosaką, susipažino su liaudies dainų pateikėja Prane Grigaitė, gyvenančia Ašašnikuose. Tautosakininko ir pateikėjos bendravimas išaugo į ilgametę gražią draugystę. Dėl savitos Ašašnikų šnektos, kuriai būdingas minkštųjų priebalsių *t, d* ir *k, g* įvairavimas, priebalsių *s, z* ir *š, ž* painiojimas, ir, svarbiausia, dėl savito gyvenimo būdo P. Grigaitė garsūs tautosakininkas vadino jotvinge.

Pranė Grigaitė gimė 1888 m. Ašašnikų kaime. Tėvas – Aleksandras Grigas, mama – Agota Grigienė (Sidziniauskaitė), daraktorė ir knygnešė, liaudies dainininkė Kotrynos Sidziniauskaitės sesuo. Pranė, vietinių kaimo gyventojų vadinama

Pranukė, buvo mažaraštė, savarankiškai išmokusi skaityti ir rašyti. Jaunystėje tarnavo pas turtingesnius ūkininkus ir girininkus. Vėliau P. Grigaitė apsigyveno savo brolio šeimoje.

Netekėjusios moters pagalba ypač pravertė gausiai ir bėdų prispaustai šeimai: brolienė sunkiai sirgo ir beveik dešimtmetį buvo įkalinta gipso lovoje, vėliau mirė brolis, našlaičiais liko keturi vaikai, šeimoje glaudėsi į Sibirą išvežtų giminių paliktos dvi dukterys. Reikėjo rūpintis ne tik broliene ir šešiais vaikais, nemažą ūkiu, bet ir į Sibirą išvežtais giminačiais.

Elena Trainavičienė (Valentukevičiūtė) prisimena, kad Pranukė jos ištremtą šeimą gelbėjo iš bado siūsdama siuntinius. Kartu su vaikais moteris džiovino riekelėmis pjaustytas bulves, lankė gimines ir kaimynus prašydamą prisidėti kas kuo gali. P. Grigaitė „savį nežūrėjo: jį išaina bažnyčion rytu, paraina vakari, kiek užvalgo. Jy nesiskundė, kad sunku, kad jį nevalgius, kad jai šalta.“ Gailėdamasi kitų Pranukė skriaudė save. „Nei jį patalo turėjo kap žmogus. Jy an gryno suolo pasmetė kokį švarką ar megžcinį nusiųlko. Ir an suolo miegojo, kad cik mumiem būt gerai, kad mes turėtum. Mes neturėjom nieko, viskas buvo paimta, mes likom kap stovim, vienais marškiniais,“ – pasakojo Elena Trainavičienė.

Pranės Grigaitės naivumas ir gailėstingumas kaimo žmonėms kėlė šypsena. Dar ir šiandien pasakojama, kaip vienas vyras važiuodamas arkliai sutiko Pranukę su nešuliu ir ją pavėžino. Moteris visą kelią prasėdėjo ratuose nenusiimdama naštos, kad tik arkleliui būtų lengviau...

P. Grigaitė daug dirbo: žiemomis verpė, mezgė, audė, o nuo pavasario iki vėlyvo rudens plūso laukuose. Marytė Krasauskienė (Grigaitė), Pranukės dukterėčia, su siaubu prisimena, kaip vasarą su teta pelkėse pjaudavo žolę: „Kupstai aukščiausi. Žolės. O prie tų kupstų vanduo iki kaklo. Vaikštai vandeny iki kaklo šlapias. Jinai pjauna žolės, o aš nešioju. Pasidėdu paklodę, sukraunu ir išnešioju. Tiek matėm gyvčių, kad aš niekada gyvenime tiek nebuvo mačius: tarp kupstų guli, jom sausa, šildosi. Gyvatės pjaunasi tarp savęs su žalčiais. Gal jos dėl vietos? Tiesiog kamuoliais – baisu! Jau aš išnešu tas kelias paklodes, sakau, bėkim iš šito raisto. Jinai pripjovė, padėjo, aš ateinu –

jau ant to šieno guli susivyniojęs žaltys ar gyvatė.“ Pranukė kartu su vaikais basi braidydavo po raistus, pjaudavo žolę ir ruošdavo šieną gyvuliams – keturioms karvėms ir arkliai.

Sunkias dienas P. Grigaitė dainomis lengvino. Rašytojai Emilijai Liegutei (Šiaurės Atėnai, 2002-12-14, Nr. 632) moteris prisipažino, kad daina – paveldėtas dalykas: tėvas „giesminykas geras buvo. Ir mano motulė Agota gražai giedojo, cik vis gynės: „Man ne giesmės rūpi, kad cik kryžių an kaktos išlaikytau“. Vienuolika burū buvo. Trys broličiai ir aštuonios sasulės. <...> O giedoc tai mes visi mylėjom, visas sodzus giedojo. Aidamos iš bažnyčios sustojam pas klevų an šventoriaus ir jau giedam. Pas beržų sustojam – giedam. Kožno medzo giesmį išgiedam kol parainam.“

Marytė Krasauskienė pasakojo, kad jos teta labai mėgo dainuoti apie rūtas. „Jinai labai gerbė rūtas. Jau jos nesimėtys – kur matyta, juk rūta – lietuviška gelė, nacionalinė gelė. Jei teta eina keliu ir randa kur numestą rūtą, būtinai pasilenks ir pakels.“

Su sunkių vargelių brendančia P. Grigaitė Jurgis Dovydas susipažino apie 1952–1954 m. rinkdamas tautosaką Kabelių parapijoje. Pas Pranukę tautosakininkas lankydavosi dažnai, viešėdavo savaitėmis. Žiemą arba pavasarį šeima dar toleruodavo J. Dovydo viešnagę, bet pykdavo vaikai, nes jiems tautosakininkas neleidavo nei suukti, nei subruzdėti – reikalavo visiškos ramybės. Vaikai J. Dovydo bijojo, bet gerbė. Elena Trainavičienė prisimena: „Kap atvažuoja vasarų, tai mes, būdavo, labai pykštam. Mumiem raikia miškan aic, mumiem raikia užsityrb. O jisai rašo, pasisodzina tetą – ir dainuok! Vasaros dienos mum brangios buvo. Niekas neėmė pensijos, kiek parsineši iš miško, parduodzi, ir visas tavo pragyvenimas. Mes pykom, kad jį neina miškan ir mūs nelaidza. Pri-rankam vuogų, viena nepanešu, vaikai šici maži dar, bet jie irgi, vienas pririnko kibiraicį ar puodukų, kitas. Aštuoni kilometrai iš Juodos salos parsinešė raikė. Argi aš viena partįsu? Neturėjom nei dviračio, nieko. Jau kap mes dzviesa su tetu vuogaunam, tai abi kap nors parnešam tas vuogas. Mes širdavo, sakydavom, „tetuke, jis ir vėl atsitįs, ir vėl mum laikų trukdzis.“

Vaikai, norėdami atsikratyti J. Dovydo, erzindami jį dainuodavo visokias „blevznyčias“, pavyzdžiui:

Pranė Grigaitė Ašašnikuose

*Vijo bernai šarkų ir invijo
in malkų,
Šarka pasbėgėjo,
bernai pasvykėjo,
Šarka sugrįžo, bernai
apsimyžo.*

Didžiausiais vaikų nuostabai J. Dovydas ne tik nesutriko dėl tokio erzavimo, bet dargi užsirašė tekstą.

Kartais tautosakininkui ir pačiam prireikdavo vaikų pagalbos. „Atsimenu, beužrašindamas jis apsiplė savo kelnes rašalu. Anksčiau taigi tušnikų nebuvo! Tvar-kėm, vos išėmėm tą rašalą su pienu. Išpylėm gal litrą pieno. Išsivalė, išėmė,“ – prisiminimai dalijasi Marytė Krasauskienė.

Pranukės dukterėčia prisipažįsta, kad J. Dovydas išmokė jų šeimą pajusti liaudies dainos grožį ir vertę. Daina jam buvo tikroji muzika, todėl, išgirdęs radiją, ją išjungdavo, sakydamas, kad „reikia klausyt gyvos, natūralios muzikos, čia ne muzika.“

P. Grigaitė su J. Dovydu išmoko daugiausia kalbėdavo apie dainas. Pranukė sakydavo, kad reikia palikti dainas kitiems, nes numirsi, ir jos išnyks, atiduoti, kad jas kas nors užrašytų. Mėgstami jos kūriniai: „Kai aš buvau maža“, „Vai tu aglala, giras dukrala“, „Ant kalno rumbeno ugnelė kūrenos“, „Saulėlė raudona, vakaras netoli“, dainos apie rūtas, Lietuvą, motulę. Pranukė, viešėdama Vilniuje pas dukterėčią Marytę, aplankydavo ir J. Dovydaitį. Abu kartu eidavo lankyti P. Grigaitės jaunystės draugų, kurios jam padainuodavo.

Iš Pranukės tėvo tautosakininkas užrašė daug pasakų, o pačią Pranukę klausinėjo apie rugių pjovimo tal-

kas ir kitus papročius. J. Dovydas domino ne tik tautosaka, bet ir įdomi šnektą. Nors P. Grigaitė jau buvo išmokusi kalbėti įprasta pietų aukštaičių tarpe, bet sekmandieniais vidusodėje, t. y. kaimo vidury, susirinkusios moterys dar giedodavo „keka keka šviesi saulė“. Pasak M. Krasauskienės, „jisai norėjo, kad teta jam švepluot, kad kalbėt ta jotvingių kalba, o jinai jau buvo išmokus ir gerai, kitaip kalbėt, mažai švepluodavo, tai jis pakeisdavo“. Vaikai gynė tetos kalbą ir taisydavo J. Dovydaitį, aiškindami, kad moteris ne taip kalba, kaip jis norėtų.

Pranukės ir garsaus tautosakininko draugystė truko kelis dešimtmečius. Jis jai ir paskambindavo, ir atvažiuodavo į Ašašnikus. P. Grigaitė padainavo apie 360 dainų, bet vis atsimindavo naujų, o J. Dovydas vis rašė ir rašė... Pavargęs išėdavo pasivaikščioti prie Grūdos ežero. Grįždavo vakare, pavalgydavo vakarienę ir nakčiai guldavo ant suolo... Iš pateikėjas dovanotų nuotraukų žinoma, kad J. Dovydas Ašašnikuose turbūt paskutinįkart lankėsi 1985 m.

J. Dovydas, suprasdamas P. Grigaitės pasiūlymą kaina, žadėjo parašyti knygą, atsiųsti ją Pranukėi ir net sumokėti honorarą. 1989 m. Pranė Grigaitė mirė, pragyvenusi visą amžių, bet knygos taip ir nesulaukusi.

Jurgio Dovydo surinkta medžiaga ne tik gausiai praturtino tautosakos lobyną, bet ir kalbotyros moksle išskėlė jotvingių kalbos rekonstrukcijos klausimų, kurie reikalauja ne greitų atsakymų, bet kompleksinių tyrimų.

Danutė VALENTUKEVIČIENĖ